

TA'LIMDA KOLLABORATSIYA VA KOOPERATSIYA MASALALARI

N.X.Aslanova¹

Mas'ul muallif: Aslanova Nozima Xakimovna, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi, Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası, Buxoro shahri, O'zbekiston.

e-mail:
aslanovanozima3@gmail.com

Accepted: 25 Sentabr 2026

Published: 25 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY-4.0) license.

Iqtibos uchun: Aslanova, N. X. TA'LIMDA KOLLABORATSIYA VA KOOPERATSIYA MASALALARI / N. X. Aslanova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 2. — B. 440–446.

1. pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi, Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası, Buxoro shahri, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida kollaboratsiya va kooperatsiyaning pedagogik mohiyati, o'zaro farqli va mushtarak jihatlari hamda o'quvchilarning kognitiv, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning metodologik asosini qiyosiy-tahliliy, tizimli, kontent-tahlil va modellashirish metodlari tashkil etadi. Ilmiy manbalar tahlili asosida kollaborativ ta'limning umumiy maqsad, muzokara, o'zaro fikr almashish va birgalikda bilim yaratishga, kooperativ ta'limning esa vazifalarni taqsimlash, individual mas'uliyat va o'zaro yordamga ko'proq tayanishi aniqlandi. Tadqiqot natijasida ta'lim jarayonida kollaboratsiya va kooperatsiyani uyg'unlashtirishning mualliflik modeli taklif etildi.

Kalit so'zlar: kollaboratsiya, kooperatsiya, kollaborativ ta'lim, kooperativ ta'lim, hamkorlik, guruhli ta'lim, kommunikativ kompetensiya, kognitiv faoliyat, XXI asr ko'nikmalari, jamoaviy faoliyat.

ВОПРОСЫ КОЛЛАБОРАЦИИ И КООПЕРАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогическая сущность коллаборации и кооперации в современном образовательном процессе, их сходства и различия, а также возможности развития когнитивных, коммуникативных и социальных компетенций учащихся. Методологическую основу исследования составили сравнительно-аналитический, системный, контент-анализ и метод моделирования. На основе анализа научных источников выявлено, что коллаборативное обучение преимущественно ориентировано на совместное конструирование знаний, обмен мнениями, переговоры и достижение общей цели, тогда как кооперативное обучение в большей степени опирается на распределение заданий, индивидуальную ответственность и взаимопомощь. В результате предложена авторская модель интеграции коллаборации и кооперации в образовательном процессе.

Ключевые слова: коллаборация, кооперация, коллаборативное обучение, кооперативное обучение, сотрудничество, групповое обучение, коммуникативная компетентность, когнитивная деятельность, навыки XXI века, командная деятельность.

COLLABORATION AND COOPERATION IN EDUCATION

Abstract. This article examines the pedagogical nature of collaboration and cooperation in contemporary education, their similarities and differences, and their potential for developing students' cognitive, communicative, and social competencies. The methodological framework includes comparative analysis, systems analysis, content analysis, and modelling. The analysis of recent scientific literature demonstrates that collaborative learning emphasizes shared knowledge construction, negotiation, exchange of perspectives, and common goal achievement, whereas cooperative learning relies more strongly on task distribution, individual accountability, and mutual assistance. As a result, the study proposes an author-developed model for integrating collaboration and cooperation in educational practice.

Keywords: collaboration, cooperation, collaborative learning, cooperative learning, teamwork, group learning, communication competence, cognitive activity, 21st-century skills, joint activity.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining rivojlanish tendensiyalari o'quvchiga tayyor bilimlarni yetkazishdan ko'ra, uning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi, o'z bilimini boshqa shaxslar bilan baham ko'rishi, turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilishi va yangi bilimlarni birgalikda yaratishiga imkon beradigan ta'lim muhitini shakllantirishni talab qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, kollaboratsiya va kooperatsiya zamonaviy pedagogikaning muhim kategoriyalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy mehnat bozori ham shaxsdan nafaqat professional bilim va ko'nikmalarni, balki jamoada ishlash, muloqot qilish, hamkorlikda qaror qabul qilish, nizolarni konstruktiv hal etish, o'zaro mas'uliyatni his qilish va murakkab muammolarni

birgalikda yechish qobiliyatlarini talab etmoqda. Shu sababli maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda hamkorlikka asoslangan ta'lim shakllarini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

OECDning PISA tadqiqotlarida kollaborativ muammoni hal qilish alohida kompetensiya sifatida ko'rib chiqilgan. Ushbu yondashuvda shaxsning umumiy muammoni hal qilish uchun ikki yoki undan ortiq ishtirokchi bilan bilim, ko'nikma va sa'y-harakatlarini birlashtira olishi muhim hisoblanadi [1]. Bu esa ta'lim jarayonida individual bilimni egallash bilan bir qatorda, bilimni ijtimoiy hamkorlik orqali yaratish jarayonining ham muhimligini ko'rsatadi.

Kollaboratsiya va kooperatsiya tushunchalari ko'pincha bir-biriga yaqin ma'noda qo'llanadi. Biroq ular pedagogik jarayonni tashkil etish mexanizmlariga ko'ra farqlanadi. Kooperatsiyada umumiy maqsadga erishish uchun vazifalarni taqsimlash, individual mas'uliyat va faoliyatni muvofiqlashtirish muhim o'rin tutadi. Kollaboratsiyada esa ishtirokchilarning birgalikda fikrlashi, muzokara olib borishi, turli g'oyalarni birlashtirishi va umumiy bilim yoki yechim yaratishi ustuvor hisoblanadi.

Mazkur farqni to'g'ri anglash o'qituvchi uchun muhim metodik ahamiyatga ega. Chunki oddiy guruhli topshiriq har doim ham kollaborativ ta'limni anglatmaydi. Guruh a'zolari topshiriqning turli qismlarini alohida bajarib, oxirida ularni mexanik ravishda birlashtirishi mumkin. Bunday faoliyat kooperativ xarakterga ega bo'lsa-da, unda chuqur kollaborativ fikrlash yetarli darajada namoyon bo'lmashligi mumkin.

Shuning uchun mazkur tadqiqotda kollaboratsiya va kooperatsiya qarama-qarshi pedagogik hodisalar sifatida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi, turli bosqichlarda o'zaro bog'lanadigan pedagogik mexanizmlar sifatida talqin qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi. Ta'lim jarayonida kollaboratsiya va kooperatsiyaning dolzarbligi bir nechta omillar bilan belgilanadi.

Birinchidan, zamonaviy ta'lim natijalarini baholashda bilimni qayta ishlab chiqarishdan ko'ra, uni yangi vaziyatlarda qo'llash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va boshqa shaxslar bilan samarali hamkorlik qilishga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. OECD tomonidan kollaborativ muammoni hal qilish kompetensiyasining PISA baholash tizimiga kiritilishi mazkur tendensiyaning xalqaro darajadagi ifodasidir [1].

Ikkinchidan, raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi kollaboratsiyaning yangi shakllarini yaratdi. Virtual guruhlar, umumiy elektron hujjatlar, onlayn doskalar, videokonferensiyalar va ta'lim platformalari o'quvchilarga bir vaqtning o'zida turli hududlardan turib hamkorlik qilish imkonini bermoqda.

Uchinchidan, ta'lim oluvchilarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati kuchaymoqda. Kooperativ ta'lim bo'yicha meta-tahliliy tadqiqotlar hamkorlikning o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyalari, kommunikativ ko'nikmalari va o'zaro munosabatlariga ta'sirini ko'rsatadi [3].

To'rtinchidan, guruhli ta'limni to'g'ri loyihalash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. O'quvchilarni shunchaki kichik guruhlariga ajratish hamkorlikni ta'minlamaydi. Guruh a'zolari o'rtasida o'zaro bog'liqlik, individual mas'uliyat, muloqot va refleksiya mexanizmlari mavjud bo'lishi kerak.

Beshinchidan, pedagogning roli ham o'zgarib bormoqda. Kollaborativ ta'lim sharoitida o'qituvchi bilimning yagona manbai emas, balki o'quv faoliyatini tashkil etuvchi, jarayonni boshqaruvchi, savollar beruvchi, muhokamani yo'naltiruvchi va refleksiyaning tashkil qiluvchi fasilitatorga aylanadi.

Shu jihatdan kollaboratsiya va kooperatsiyani ilmiy jihatdan farqlash hamda ularni integratsiyalashgan pedagogik mexanizm sifatida qo'llash zamonaviy ta'limning muhim ilmiy-amaliy masalalaridan biridir.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Kollaborativ va kooperativ ta'lim masalalari pedagogika, psixologiya, ta'lim texnologiyalari va ijtimoiy psixologiya sohalarida keng tadqiq etilgan.

Eva Kyndt, Elisabeth Raes, Bart Lismont, Fran Timmers, Eduardo Cascallar va Filip Dochy tomonidan amalga oshirilgan meta-tahlilda yuzma-yuz kooperativ ta'limning ta'lim natijalariga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot kooperativ ta'limni tashkil etish o'quvchilarning akademik faoliyati bilan bog'liqligini ko'rsatadi [2].

Mazkur tadqiqotning muhim jihati shundaki, kooperativ ta'lim faqat guruhli ishlash shakli emas, balki ma'lum pedagogik shartlar asosida tashkil etiladigan tizimli ta'lim jarayoni sifatida qaraladi.

Lee va hammualiflar tomonidan olib borilgan meta-tahlilda kooperativ ta'limning ijtimoiy kompetensiyalarga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotda kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy ko'nikmalar va hamkorlik kompetensiyalari muhim natijalar sifatida ko'rsatilgan [3].

Bandono, A., Mukhlis, M., Susilo, A. K., Prabowo, A. R., & Maksun, A. Kabi mualliflar tomonidan yaratilgan tizimli adabiyotlar sharhida oliy ta'limdagi kollaborativ ta'limga ta'sir qiluvchi omillar kengroq tizimda ko'rib chiqilgan. Mualliflar vazifa va kontekst, ta'lim muhiti, ijtimoiy omillar, texnologiya, o'qituvchi va ta'lim oluvchini muhim omillar sifatida ajratadi [4].

Bu yondashuv kollaborativ ta'limni faqat o'quvchilar o'rtasidagi munosabat sifatida emas, balki o'qituvchi, ta'lim muhiti, topshiriq va texnologiya bilan o'zaro bog'langan murakkab pedagogik tizim sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi.

Kollaborativ muammolarni hal qilish jarayonida o'quvchilarning rollari ham alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy tadqiqotlarda o'quvchi roli vazifaga, guruh tarkibiga va o'qituvchi tomonidan yaratilgan ta'lim sharoitiga qarab o'zgarishi mumkinligi ko'rsatiladi [5].

Mogelvang va Nylehn kooperativ ta'limni matematika va tabiiy fanlar ta'limi kontekstida o'rganib, ushbu yondashuvning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi imkoniyatlarini tizimli ravishda ko'rib chiqqan [6].

Ridwan va Hadi meta-tahlilida kooperativ ta'lim modelining matematika ta'limidagi o'quv natijalariga ta'siri o'rganilgan [7]. Bu tadqiqot kooperativ ta'limni turli fanlar kontekstida qo'llash imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kompyuter vositasida qo'llab-quvvatlanadigan kollaborativ ta'lim bo'yicha meta-tahlil esa raqamli texnologiyalar

bilan hamkorlikdagi ta'limni uyg'unlashtirishning akademik natijalar bilan bog'liq jihatlarini ko'rsatadi [8].

Shunday qilib, mavjud tadqiqotlar kooperativ va kollaborativ ta'limning turli jihatlarini keng o'rgangan bo'lsa-da, ularni "tashkiliy mexanizm + kognitiv-kommunikativ mexanizm" sifatida integratsiyalash masalasi alohida metodik asoslashni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy ta'limda kollaboratsiya va kooperatsiyaning pedagogik mohiyati, funksional xususiyatlari va o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda ularni integratsiyalashgan holda tashkil etishning pedagogik modelini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari esa kollaboratsiya va kooperatsiya tushunchalarining ilmiy-pedagogik mazmunini aniqlash, ularning o'xshash va farqli jihatlarini qiyosiy tahlil qilish, zamonaviy ilmiy manbalarda kollaborativ va kooperativ ta'limga oid yondashuvlarni kontent-tahlil qilish, samarali hamkorlikka asoslangan ta'limning asosiy komponentlarini aniqlash, kollaboratsiya va kooperatsiyani integratsiyalashgan pedagogik modelini ishlab chiqish, taklif etilgan modelning ta'lim amaliyotidagi imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Metodologiya. Tadqiqotning metodologik asosini sotsiokonstruktiv, kompetensiyaviy va tizimli yondashuvlar tashkil etdi.

Sotsiokonstruktiv yondashuvga ko'ra, bilimning shakllanishi o'quvchining individual faoliyati bilan bir qatorda ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida ham amalga oshadi. Shu sababli muloqot, muhokama, savol-javob va hamkorlik bilimni o'zlashtirishning muhim vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa ta'lim natijasini faqat bilim hajmi bilan emas, balki o'quvchining bilimni real vaziyatlarda qo'llay olishi, kommunikatsiya qilishi, hamkorlik qilishi va muammolarni hal eta olishi bilan baholashni nazarda tutadi.

Tizimli yondashuv asosida kollaboratsiya va kooperatsiya o'quvchi, o'qituvchi, topshiriq, ta'lim muhiti va baholash komponentlari bilan o'zaro bog'langan yagona pedagogik tizim sifatida tahlil qilindi.

Tadqiqotda qiyosiy-tahlil, kontent-tahlil, tizimli tahlil, ilmiy umumlashtirish, modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

Kontent-tahlil uchun OECD materiallari, meta-tahliliy tadqiqotlar, tizimli sharhlar va kollaborativ-kooperativ ta'limga oid ilmiy maqolalar tanlab olindi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi sifatida kollaboratsiya va kooperatsiyaning pedagogik mazmuni differensiallashtirildi. Kooperatsiya ta'lim faoliyatining tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi mexanizmi, kollaboratsiya esa kognitiv-kommunikativ mexanizmi sifatida talqin qilindi. Hamkorlikka asoslangan ta'limning tashkiliy, kommunikativ va kognitiv komponentlari tizimlashtirildi. "Kooperativ tashkil etish → individual mas'uliyat → kollaborativ fikr almashish → muzokara → umumiy qaror → birgalikda mahsulot yaratish → refleksiya" modeli ishlab chiqildi. Kollaborativ va kooperativ faoliyatni baholash uchun mezonlar tizimi taklif etildi.

Ilmiy manbalarni qiyosiy kontent-tahlil qilish natijasida kollaboratsiya va kooperatsiyaning umumiy va farqli xususiyatlari tizimlashtirildi va 1-jadval ko'rinishida aks ettirildi.

1-jadval

Kollaboratsiya va kooperatsiyaning qiyosiy pedagogik tavsifi

Mezon	Kollaboratsiya	Kooperatsiya
Asosiy maqsad	Birgalikda bilim, g'oya yoki yechim yaratish	Umumiy natijaga muvofiqlashtirilgan faoliyat orqali erishish
Faoliyat xarakteri	Birgalikda fikrlash	Vazifalarni taqsimlash va bajarish
Vazifalar	O'zaro bog'langan, ochiq va muammoli	Nisbatan aniq taqsimlangan
Rollar	Moslashuvchan	Nisbatan barqaror
Mas'uliyat	Umumiy natija uchun jamoaviy	Individual + guruh
Muloqot	Muzokara, argumentatsiya, savol-javob	Axborot almashish va muvofiqlashtirish
Bilim yaratish	Birgalikda konstruksiya qilinadi	Individual natijalar umumlashtiriladi
O'qituvchi roli	Fasilitator, moderator	Tashkilotchi, muvofiqlashtiruvchi
Baholash	Jarayon, individual hissa va mahsulot	Individual topshiriq va guruh natijasi
Yakuniy natija	Yangi umumiy yechim yoki mahsulot	Taqsimlangan vazifalar asosidagi umumiy mahsulot

Jadvaldan ko'rinadiki, kooperatsiya va kollaboratsiya bir-biriga yaqin hamkorlikning shakli bo'lsa-da, ular bir xil pedagogik mexanizm hisoblanmaydi.

Kooperatsiya ko'proq "faoliyatni qanday tashkil qilamiz?" degan savolga javob beradigan bo'lsa, kollaboratsiya "birgalikda qanday fikrlaymiz, qanday qaror qabul qilamiz va qanday yangi mahsulot yaratamiz?" degan savolga javob beradi.

Shu jihatdan kooperatsiyani kollaboratsiyaning tashkiliy asosi sifatida ko'rish mumkin. Tadqiqot natijasida quyidagi model taklif qilindi.

1-rasm. Kooperatsiya va kollaboratsiyaning integrativ modeli

Ushbu modelning asosiy farqi shundaki, guruh faoliyati faqat vazifalarni bo'lib olish bilan tugamaydi. Individual ish natijalari keyingi bosqichda guruh tomonidan qayta ishlanadi, muhokama qilinadi va umumiy bilimga aylantiriladi.

Tadqiqot natijasida samarali hamkorlikka asoslangan ta'limning yettita komponenti ajratildi.

Kollaborativ-kooperativ ta'limni samarali tashkil etish faqat o'quvchilarni kichik guruhlariga ajratish bilan cheklanmaydi. Bunday ta'lim jarayoni ma'lum pedagogik shart-sharoitlar, o'zaro bog'langan faoliyat komponentlari va izchil tashkil etilgan bosqichlar asosida amalga oshiriladi. Mazkur tadqiqotda kollaborativ-kooperativ ta'limning mazmuniy va jarayonli xususiyatlarini ifodalovchi yettita asosiy komponent ajratildi: umumiy maqsad, ijobiy o'zaro bog'liqlik, individual mas'uliyat, kommunikativ o'zaro ta'sir, kognitiv o'zaro ta'sir, refleksiya va o'zaro baholash.

Ushbu komponentlar alohida-alohida emas, balki yagona pedagogik tizim sifatida faoliyat ko'rsatadi. Umumiy maqsad guruh faoliyatining yo'nalishini belgilasa, ijobiy o'zaro bog'liqlik ishtirokchilar faoliyatini birlashtiradi; individual mas'uliyat har bir a'zoning faol ishtirokini ta'minlaydi; kommunikativ va kognitiv o'zaro ta'sir bilimlarni birgalikda qayta ishlash va yaratishga xizmat qiladi; refleksiya hamda o'zaro baholash esa erishilgan natijalarni tahlil qilish va keyingi faoliyatni takomillashtirish imkonini beradi.

Umumiy maqsad. Umumiy maqsad kollaborativ-kooperativ ta'limning boshlang'ich va yo'naltiruvchi komponenti hisoblanadi. Guruh faoliyati samarali bo'lishi uchun uning barcha a'zolari nimaga erishishlari, qanday natijani yaratishlari va bu natija qanday mezonlar asosida baholanishini aniq tushunishi zarur.

Umumiy maqsad individual maqsadlarning oddiy yig'indisi emas. U guruhning barcha a'zolarini yagona natijaga yo'naltiradigan, individual faoliyatni umumiy faoliyat bilan bog'laydigan pedagogik mexanizm hisoblanadi. Shu sababli topshiriq berishda "har bir o'quvchi nima qiladi?" degan savol bilan bir qatorda "guruh yakunda nimani yaratadi yoki qanday muammoni hal qiladi?" degan savol ham belgilanishi lozim.

Umumiy maqsadning aniq qo'yilishi o'quvchilarda:

faoliyat yo'nalishini anglash;

umumiy natijaga mas'uliyat bilan yondashish;

guruh manfaatini hisobga olish;

individual va jamoaviy maqsadlarni uyg'unlashtirish;

natijani oldindan tasavvur qilish

kabi ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Masalan, "mavzuni o'rganish" umumiy maqsad sifatida nisbatan umumiy ifodalangan bo'lsa, "muammoning uchta sababini aniqlash, ularni guruhda muhokama qilish va umumiy yechim ishlab chiqish" aniqroq kollaborativ maqsadni ifodalaydi.

Shunday qilib, umumiy maqsad guruh faoliyatining mazmuniy yo'nalishini, kutilayotgan natija esa uning aniq mahsulotini belgilaydi.

2. Ijobiy o'zaro bog'liqlik. Ijobiy o'zaro bog'liqlik kollaborativ-kooperativ ta'limning muhim tashkiliy-pedagogik komponentlaridan biridir. U guruh a'zolarining faoliyati bir-biridan ma'lum darajada bog'liq bo'lishini va umumiy natijaga erishish uchun o'zaro hamkorlik zarurligini anglatadi.

Agar guruhdagi o'quvchilar topshiriqni bir-biridan mutlaqo mustaqil ravishda bajarib, yakunda ishlarini shunchaki birlashtirsalar, bunday faoliyatda o'zaro bog'liqlikning pedagogik imkoniyati cheklangan bo'ladi. Haqiqiy kooperativ faoliyatda esa bir ishtirokchining bilim va faoliyati boshqalarning faoliyatini to'ldiradi.

Ijobiy o'zaro bog'liqlik quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

maqsadga bog'liqlik – barcha ishtirokchilar yagona natijaga intiladi;

vazifaga bog'liqlik – alohida vazifalar umumiy topshiriqning tarkibiy qismini tashkil etadi;

resursga bog'liqlik – guruh a'zolarida turli axborot yoki materiallar bo'ladi va ularni birlashtirish talab qilinadi;

rolga bog'liqlik – har bir ishtirokchi guruhdagi ma'lum funksiyani bajaradi;

natijaga bog'liqlik – umumiy mahsulot barcha a'zolarining hissasiga bog'liq bo'ladi.

Bunday mexanizm o'quvchilarda "mening faoliyatim faqat o'zim uchun emas, guruhning umumiy natijasi uchun ham muhim" degan tushunchani shakllantiradi.

Ijobiy o'zaro bog'liqlikning pedagogik qiymati shundaki, u raqobatni mutlaq ustuvorlikdan chiqarib, o'zaro yordam, qo'llab-quvvatlash va umumiy natijaga erishish tamoyillarini kuchaytiradi.

3. Individual mas'uliyat. Individual mas'uliyat kollaborativ-kooperativ ta'limning muhim kafolatlovchi komponentidir. Guruhda ishlash har bir o'quvchining shaxsiy javobgarligini kamaytirmasligi, aksincha, uning umumiy natijaga qo'shgan hissini aniq ko'rsatishi kerak.

Guruhli faoliyatning asosiy muammolaridan biri – ayrim faol o'quvchilarning butun topshiriqni bajarishi, boshqa ishtirokchilarning esa passiv qolishidir. Bunday holatda tashqi jihatdan guruhli ish tashkil etilgan bo'lsa-da, mazmunan haqiqiy hamkorlik yuzaga kelmaydi.

Shuning uchun individual mas'uliyatni ta'minlash uchun:

har bir o'quvchiga aniq vazifa berish;

individual hissa va natijani qayd etish;

individual tayyorgarlik bosqichini tashkil etish;

guruh oldida o'z fikrini himoya qilish imkonini yaratish;

o'zaro va individual baholashni qo'llash maqsadga muvofiq.

Individual mas'uliyat o'quvchining mustaqilligini saqlagan holda uni jamoaviy faoliyatga integratsiya qiladi. Bunda "guruh uchun ishlash" va "o'z hissassi uchun javob berish" bir-birini to'ldiradi.

Shuningdek, individual mas'uliyat o'quvchining o'z imkoniyatlarini anglashiga, topshiriqni o'z vaqtida bajarishiga va o'z faoliyati natijasini baholashiga yordam beradi.

4. Kommunikativ o'zaro ta'sir. Kommunikativ o'zaro ta'sir kollaborativ ta'limning asosiy jarayonli komponentlaridan biridir. Guruh a'zolarining bir makonda bo'lishi hali kommunikativ hamkorlikni anglatmaydi. Samarali kommunikatsiya uchun o'quvchi o'z fikrini ifodalashi, boshqalarning fikrini tinglashi, savol berishi, tushunmagan jihatlarni aniqlashtirishi va zarur hollarda o'z pozitsiyasini dalillar bilan himoya qila olishi kerak.

Kommunikativ o'zaro ta'sir quyidagi jarayonlarni qamrab oladi:

fikrni aniq ifodalash;

faol tinglash;

savol berish;

aniqlashtirish;

boshqa fikrga munosabat bildirish;

dalillar keltirish;

kelishmovchilikni konstruktiv muhokama qilish;

umumiy xulosaga kelish.

Bunda o'qituvchining vazifasi faqat guruhlar faoliyatini kuzatish emas, balki muloqot madaniyatini shakllantiruvchi pedagogik muhitni yaratishdan iborat.

Masalan, "Men sizning fikringizga qo'shilaman, chunki...", "Men bu fikrni boshqacha izohlagan bo'lardim...", "Buni qanday dalil bilan asoslash mumkin?", "Boshqa yechimni ham ko'rib chiqamizmi?" kabi kommunikativ konstruksiyalardan foydalanish o'quvchilarning akademik muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shu sababli kommunikativ o'zaro ta'sir nafaqat ijtimoiy, balki kognitiv jarayon hamdir. Chunki o'quvchi o'z fikrini ifodalash jarayonida uni qayta tashkil qiladi, savol va e'tirozlar asosida esa o'z qarashlarini takomillashtiradi.

5. Kognitiv o'zaro ta'sir. Kognitiv o'zaro ta'sir kollaborativ ta'limning eng muhim mazmunli komponentlaridan biri bo'lib, guruh a'zolarining birgalikda fikrlashi va bilimni qayta ishlashini anglatadi.

Oddiy axborot almashinuvida har bir ishtirokchi o'zida mavjud ma'lumotni boshqalarga yetkazishi mumkin. Biroq kognitiv kollaboratsiyada bundan yuqori darajadagi faoliyat – taqqoslash, tahlil qilish, dalillash, umumlashtirish, qarama-qarshi fikrlarni ko'rib chiqish va yangi xulosa ishlab chiqish amalga oshiriladi.

Kognitiv o'zaro ta'sir axborot almashish → savol berish → taqqoslash → tahlil qilish → dalillash → umumlashtirish → yangi g'oya yoki yechim yaratish ketma-ketligida tashkil etilishi ijobiy natija beradi. Ushbu komponentning asosiy pedagogik ahamiyati shundaki, bilim tayyor shaklda o'zlashtirilmaydi, balki o'quvchilarning o'zaro fikriy faoliyati orqali qayta konstruksiya qilinadi.

Kognitiv o'zaro ta'sirni kuchaytirish uchun o'qituvchi ochiq savollardan, muammoli vaziyatlardan, qarama-qarshi fikrlarni taqqoslashdan, dalil talab qiluvchi topshiriqlardan, "Nima uchun?", "Qanday qilib?", "Agar... bo'lsa nima bo'ladi?" kabi savollardan, bir nechta yechimga ega topshiriqlardan foydalanishi mumkin.

Natijada o'quvchilar nafaqat bir-biri bilan muloqot qiladi, balki birgalikda fikrlash faoliyatini amalga oshiradi.

6. Refleksiya. Refleksiya kollaborativ-kooperativ ta'limning yakunlovchi, shu bilan birga keyingi faoliyatni rejalashtiruvchi komponentidir. Refleksiya orqali o'quvchi o'zining va guruhining faoliyatini qayta ko'rib chiqadi, erishilgan natijalarni baholaydi, qiyinchiliklarni aniqlaydi va keyingi faoliyat uchun xulosa chiqaradi.

Refleksiya faqat "dars yoqdimi?" kabi umumiy savollar bilan cheklanmasligi kerak. U faoliyatning mazmuni, jarayoni va natijasini qamrab olishi maqsadga muvofiq. Reflektiv savollarni uch guruhga ajratish mumkin:

Mazmunli refleksiya: Bugun nimani o'rgandik?, Qaysi yangi g'oyani bilib oldik?, Muammoning qaysi jihati biz uchun yangilik bo'ldi?

Jarayonli refleksiya: Guruhda qanday ishladik?, Kimning fikri bizning qarashimizni o'zgartirdi?, Qaysi bosqichda qiyinchilik yuzaga keldi?, Muammoni hal qilishda qanday usul samarali bo'ldi?

Rivojlantiruvchi refleksiya: Keyingi safar nimani boshqacha qilamiz?, Guruh faoliyatini qanday yaxshilash mumkin?, O'z hissamizni qanday kuchaytiramiz?...

Refleksiya o'quv faoliyatining yakuni emas, balki keyingi ta'lim faoliyatini takomillashtirish uchun axborot manbai hisoblanadi.

7. O'zaro baholash. O'zaro baholash kollaborativ-kooperativ ta'limda individual va guruh natijasini uyg'unlashtiruvchi komponentdir. O'quvchilar nafaqat yakuniy mahsulotni, balki unga erishish jarayonida guruh a'zolarining ishtiroki, mas'uliyati, kommunikativ faolligi va o'zaro yordam darajasini ham baholaydilar.

O'zaro baholashning asosiy maqsadi o'quvchilarni bir-biriga "baho qo'yish"ga o'rgatish emas, balki aniq mezon asosida faoliyatni tahlil qilish va konstruktiv fikr bildirish ko'nikmasini shakllantirishdir.

Bunda vazifani bajarishdagi ishtirok, individual hissaning mavjudligi, fikr almashishdagi faollik, boshqalarning fikrini tinglash, o'z fikrini asoslash, guruh a'zolariga yordam berish, umumiy qaror qabul qilishdagi ishtirok, umumiy mahsulotga qo'shilgan hissa kabi mezonlardan foydalanish mumkin.

O'zaro baholashni "Ikki yulduz, bir taklif", "Baholash rubrikasi", "Hamkorlik xaritasi", "Debat" kabi shakllarda tashkil etish mumkin. Bunda baholash shaxsga emas, faoliyatga yo'naltirilishi muhim. Masalan, "Sen guruhda yaxshi ishlamading" deyish o'rniga "Muhokama vaqtida o'z fikringni kam ifodalading, keyingi topshiriqda kamida bitta dalil bilan fikr

bildirish mumkin" kabi rivojlantiruvchi fikr bildirish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi komponentlar alohida pedagogik birliklar sifatida emas, balki o'zaro bog'langan tizim sifatida qaralishi lozim. Ularning o'zaro aloqasini quyidagi ketma-ketlikda ifodalash mumkin:

Umumiy maqsad → ijobiy o'zaro bog'liqlik → individual mas'uliyat → kommunikativ o'zaro ta'sir → kognitiv o'zaro ta'sir → umumiy mahsulot → o'zaro baholash → refleksiya.

Bu ketma-ketlikda har bir komponent keyingi komponent uchun shart-sharoit yaratadi. Masalan, umumiy maqsad bo'lmasa, o'zaro bog'liqlikning mazmuni noaniq bo'ladi; individual mas'uliyat bo'lmasa, guruh faoliyatida passivlik yuzaga kelishi mumkin; kommunikativ o'zaro ta'sir yetarli bo'lmasa, kognitiv hamkorlik chuqurlashmaydi; refleksiya va o'zaro baholash bo'lmasa, erishilgan tajribani keyingi faoliyatga ko'chirish imkoniyati kamayadi.

Shu sababli kollaborativ-kooperativ ta'limni samarali tashkil etishda mazkur komponentlarning kompleks va izchil amalga oshirilishi muhim metodik shart sifatida qaraladi.

2-jadval.

Kollaborativ-kooperativ ta'lim komponentlarining pedagogik funksiyalari

Komponent	Asosiy vazifa	Yetakchi faoliyat	Kutiladigan natija
Umumiy maqsad	Faoliyat yo'nalishini belgilash	Maqsadni aniqlash	Yagona yo'nalish
Ijobiy o'zaro bog'liqlik	Guruhni birlashtirish	O'zaro yordam	Jamoaviy mas'uliyat
Individual mas'uliyat	Har bir ishtirokchini faollashtirish	Individual hissa	Shaxsiy javobgarlik
Kommunikativ o'zaro ta'sir	Fikr almashishni ta'minlash	Muloqot, tinglash, savol-javob	Kommunikativ kompetensiya
Kognitiv o'zaro ta'sir	Birgalikda fikrlash	Tahlil, taqqoslash, argumentatsiya	Yangi bilim va yechim
O'zaro baholash	Faoliyatni mezon asosida tahlil qilish	Peer-assessment	Konstruktiv fikr-mulohaza
Refleksiya	Tajribani umumlashtirish	O'z faoliyatini tahlil qilish	Keyingi faoliyatni takomillashtirish

Demak, kollaborativ-kooperativ ta'limning samaradorligi guruhni tashkil etishning o'zidan emas, balki umumiy maqsad, o'zaro bog'liqlik, individual mas'uliyat, kommunikativ va kognitiv hamkorlik, o'zaro baholash hamda refleksiyaning yagona tizim sifatida ishlashidan kelib chiqadi.

2-jadval

Hamkorlik faoliyatini baholash mezonlari

Mezon	Yuqori daraja	O'rta daraja	Boshlang'ich daraja
Ishtirok	Faol va muntazam	Vaqt-vaqti bilan	Passiv
Mas'uliyat	Vazifani to'liq bajaradi	Qisman bajaradi	Boshqalarga tayanadi
Muloqot	Fikrini asoslaydi va tinglaydi	Fikr bildiradi, lekin tinglash cheklangan	Muloqotda sust
Hamkorlik	Boshqalarning g'oyalarini rivojlantiradi	Faqat o'z vazifasiga e'tibor beradi	Guruh ishiga qo'shilmaydi
Muammo yechish	Birgalikda yangi yechim taklif qiladi	Tayyor yechimlardan foydalanadi	Muammoni mustaqil hal qila olmaydi
Refleksiya	Faoliyatini chuqur tahlil qiladi	Umumiy baho beradi	Refleksiya qilmaydi

Mazkur mezonlar o'qituvchiga guruh ishining faqat yakuniy natijasini emas, balki jarayonning o'zini ham baholash imkonini beradi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari E.Kyndt, E.Raes, B.Lismont, F.Timmers, E.Cascallar, F.Dochylarning meta-tahliliy tadqiqoti bilan uyg'unlashadi. Mualliflar yuzma-yuz kooperativ ta'limning ta'lim natijalariga ta'sirini ko'plab empirik tadqiqotlar asosida tahlil qilgan [2]. Bu kooperativ ta'limning shunchaki tashkiliy usul emas, balki o'quv jarayonining natijalariga ta'sir qiluvchi pedagogik yondashuv ekanini ko'rsatadi.

Lee va hammualliflarning tadqiqoti esa kooperativ ta'limning ijtimoiy kompetensiyalar bilan bog'liqligini ko'rsatadi [3]. Mazkur natija biz taklif qilayotgan modelda kommunikativ va ijtimoiy komponentlarning alohida ajratilishini asoslaydi.

Bandoni va hammualliflarning tizimli tahlili kollaborativ ta'lim samaradorligi bir nechta omillarning o'zaro ta'siriga bog'liqligini ko'rsatadi [4]. Shu sababli o'qituvchi faqat metodni tanlash bilan cheklanmasdan, vazifa mazmuni, guruh tarkibi, vaqt, muhit, texnologiya va baholashni ham oldindan rejalashtirishi lozim.

Kollaborativ muammolarni hal qilish bo'yicha tadqiqotlarda o'quvchilarning rollari vaziyatga qarab o'zgarishi mumkinligi ko'rsatilgan [5]. Bu natija guruhdagi rollarni doimiy ravishda bir xil o'quvchilarga berishdan ko'ra, ularni almashlab turish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

Mogelvang va Nylénning tadqiqoti kooperativ ta'limning fan ta'limidagi imkoniyatlarini ko'rsatadi [6]. Ridwan va Hadi tadqiqotida esa kooperativ ta'limning matematika ta'limidagi natijalari meta-tahlil qilingan [7].

Raqamli muhitda ham kollaborativ ta'lim alohida imkoniyatlarga ega. Kompyuter vositasida qo'llab-quvvatlanadigan kollaborativ ta'lim bo'yicha meta-tahlil raqamli vositalarning hamkorlikdagi o'quv faoliyati bilan

bog'liqligini ko'rsatadi [8].

Shu bilan birga, kollaboratsiya va kooperatsiyani mutlaqo qarama-qarshi tushunchalar sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq emas. Ularning har ikkalasi ham umumiy maqsad, o'zaro bog'liqlik, muloqot va umumiy natijaga yo'naltirilgan faoliyatni nazarda tutadi. Farq asosan faoliyatning qanday tashkil etilishi va bilim qanday yaratilishida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan modelni maktabgacha, boshlang'ich, umumiy o'rta va oliy ta'lim jarayonlarida moslashtirib qo'llash mumkin. Maktabgacha ta'limda model o'yin, kichik guruhdagi ijodiy faoliyat, qurish-yasash, rolli o'yin va muammoli vaziyatlar orqali amalga oshiriladi.

Boshlang'ich ta'limda "Jigsaw", "Think-Pair-Share", loyiha, kichik guruhli tadqiqot, muammoli vaziyat va ijodiy topshiriqlardan foydalanish asosida qo'llaniladi. Umumiy o'rta ta'limda fanlararo loyihalar, debatlar, keyslar, muammoli topshiriqlar va tadqiqot loyihalari samarali vosita bo'la oladi.

Oliy ta'limda esa kollaborativ seminarlar, loyiha asosida ta'lim, peer-review, tadqiqot guruhlari, muammoli vaziyatlar va raqamli hamkorlik platformalaridan foydalanish ijobiy samara beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ta'limda kollaboratsiya va kooperatsiyaning o'zaro yaqin, biroq funksional jihatdan farqli pedagogik hodisalar ekanligini ko'rsatdi. Kooperatsiya faoliyatni tashkil etish, vazifalarni taqsimlash, individual mas'uliyatni ta'minlash va guruh ishini muvofiqlashtirishga ko'proq xizmat qiladi. Kollaboratsiya esa o'quvchilarning birgalikda fikrlashi, muzokara olib borishi, turli nuqtayi nazarlarni integratsiyalashi, umumiy qaror qabul qilishi va yangi bilim yoki mahsulot yaratishiga yo'naltiriladi.

Tadqiqotning muhim natijasi sifatida kooperatsiya va kollaboratsiyani integratsiyalashning "kooperativ tashkil etish → individual mas'uliyat → kollaborativ fikr almashish → muzokara → g'oyalarni integratsiyalash → umumiy mahsulot → refleksiya" modeli ishlab chiqildi. Mazkur model guruhli ishni oddiy tashkiliy shakldan maqsadli pedagogik texnologiyaga aylantirish imkonini beradi.

Kollaborativ-kooperativ ta'lim o'quvchilarda bilim va ko'nikmalar bilan bir qatorda kommunikativ, ijtimoiy, kognitiv, kreativ va jamoaviy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu tadqiqot nazariy va kontent-tahliliy xarakterga ega. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan modelni turli ta'lim bosqichlarida eksperimental sinovdan o'tkazish, nazorat va tajriba guruhlari natijalarini statistik jihatdan solishtirish hamda model samaradorligini empirik ko'rsatkichlar asosida baholash maqsadga muvofiq.

Amaliy tavsiyalar. Guruhli topshiriqni tashkil etishdan oldin uning kooperativ yoki kollaborativ maqsadini aniq belgilash, kooperativ bosqichda vazifalarni taqsimlash bilan birga har bir o'quvchining individual mas'uliyatini belgilash, individual faoliyatdan keyin albatta kollaborativ muhokama tashkil qilish, o'quvchilarga tayyor javobli emas, balki turli yechimlarga ega muammoli topshiriqlar berish, guruhdagi rollarni muntazam almashtirib borish, o'qituvchining fasilitatorlik kompetensiyasini rivojlantirish talab etiladi.

Baholashda uchta yo'nalishlari, ya'ni individual hissa, guruhning umumiy natijasi, hamkorlik jarayonining sifatini birgalikda hisobga olish talab etiladi. Shuningdek, o'zaro baholash va refleksiyaning guruhli faoliyatning majburiy bosqichiga aylantirish, raqamli platformalardan foydalanishda texnologiyani maqsad emas, hamkorlikni ta'minlovchi vosita sifatida qo'llash, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda kollaborativ faoliyatni yosh xususiyatlariga mos ravishda o'yin, loyiha, muammoli vaziyat va ijodiy topshiriqlar orqali tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] OECD. PISA 2015 Results. Volume V: Collaborative Problem Solving. — Paris : OECD Publishing, 2017. — 308 p. — DOI: 10.1787/9789264285521-en.
- [2] Kyndt E., Raes E., Lismont B., Timmers F., Cascallar E., Dochy F. A meta-analysis of the effects of face-to-face cooperative learning // Educational Research Review. — 2013. — Vol. 10. — P. 133-149. — DOI: 10.1016/j.edurev.2013.06.002.
- [3] Lee Y., Seo E., Min J., Kim B., Shin Y., Kim U., Choe J.-Y. The Effects of Cooperative Learning on Social Competencies: A Meta-analysis // Korean Journal of Educational Research. — 2022. — Vol. 60, No. 8. — P. 61-97.
- [4] Bandonio A., Mukhlis M., Susilo A. K., Prabowo A. R., Maksum A. Collaborative Learning in Higher Education in the Fourth Industrial Revolution: A Systematic Literature Review and Future Research // International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. — 2023. — Vol. 22, No. 10. — P. 209-230. — DOI: 10.26803/ijlter.22.10.12.
- [5] How do students' roles in collaborative learning affect collaborative problem-solving competency? A systematic review of research // Thinking Skills and Creativity. — 2023. — Vol. 50. — Article 101423. — DOI: 10.1016/j.tsc.2023.101423.
- [6] Møgelvang A., Nylén J. Co-operative Learning in Undergraduate Mathematics and Science Education: A Scoping Review // International Journal of Science and Mathematics Education. — 2023. — Vol. 21. — P. 1935-1959. — DOI: 10.1007/s10763-022-10331-0.
- [7] Ridwan M. R., Hadi S. A meta-analysis study on the effectiveness of a cooperative learning model on vocational high school students' mathematics learning outcomes // Participatory Educational Research. — 2022. — Vol. 9, No. 4. — P. 396-421. — DOI: 10.17275/per.22.97.9.4.
- [8] The Effect of Computer-Supported Collaborative Learning on Academic Achievement: A Meta-Analysis Study // International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology. — 2021. — Vol. 9, No. 3. — P. 426-448. — DOI: 10.46328/ijemst.1243.